

Збірник наукових праць РДГУ: Рівне, 2011

УДК 398.2.034: [373.2+84-41]

**ФОРМУВАННЯ ШАНОБЛИВОГО СТАВЛЕННЯ У ДІТЕЙ 5-ГО РОКУ ЖИТТЯ
ДО ДОРΟΣЛИХ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ КАЗКИ**

Антоніна Карнаухова

м.Київ

В статті розглядається проблема формування шанобливого ставлення до дорослих у дітей 5-го року життя засобами української казки; подані результати експериментального дослідження.

Ключові слова: моральне ставлення, моральні принципи, шанобливе ставлення, моральні норми.

Актуальність проблеми. Сучасні тенденції в соціумі нового тисячоліття характеризуються технократизацією, що не завжди позитивно впливає на взаємини у суспільстві, адже певною мірою зумовлює деяку байдужість, подекуди навіть жорстокість. Щоб відродити втрачені у минулому національні духовні та моральні цінності постала необхідність звернутися до моральних витоків, на яких виховувалося не одне покоління українців, таких як: добро, чесність, справедливість, віра, любов, милосердя.

Актуальність проблеми зумовила **мету** даної статті, яка полягає у висвітленні ключових понять проблеми дослідження, здійсненні теоретичного аналізу наукової літератури та обґрунтуванні актуальності та практичної значущості даного питання.

Історичний аналіз наукової та педагогічної думки минулого дозволив визначити пріоритетність утвердження в житті загальнолюдських цінностей, гармонізації взаємин у суспільстві, виховання гуманних якостей та почуттів (М.Монтень, Ж.Ж.Руссо, Ф.Рабле, Й.Песталоцці та ін.). Не стала виключенням і прогресивна педагогічна думка України, адже для неї завжди були характерні гуманістичні тенденції. Перші згадки про це можна знайти в

старовинних етнографічних документах часів Київської Русі, які свідчать про глибокий гуманізм тогочасної системи виховання, що передбачала навчання дітей основам загальнолюдської моралі: в дітей намагалися виховувати доброту, чесність, скромність, чуйність, шанобливе ставлення до дорослих, особливо батьків.

У контексті національного відродження духовності та культури українського народу становлення особистості та, зокрема, моральної сфери, є пріоритетним напрямком педагогічного, психологічного та філософського аспектів існування соціуму.

Державотворчі процеси в Україні ставлять перед освітою важливі й відповідальні завдання. Зокрема, у Законах України «Про освіту» (1991 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), Концепції дошкільного виховання (1993 р.), Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні (1999 р.) визначена мета розвитку системи гуманістичного виховання, що відповідає потребам самореалізації особистості та актуальним завданням відродження національної культури, становлення та розвитку демократичної української держави. Цими документами чітко окреслюються основні завдання, що передбачають постановку виховання в центр навчально-виховного процесу; формування гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної, шляхом забезпечення духовної єдності поколінь, створення умов для розвитку почуттів, її самореалізації, засвоєння моральних цінностей, ідеалів, норм взаємовідносин між близькими людьми і в суспільстві.

В психологічному плані сутність гуманності полягає в зумовленій моральними цінностями налаштованості на інших, здатності до переживань за них, до співчуття, співучасті у співпраці, адже термін «гуманний» у перекладі з латинської означає – людяний. Людяність або ж гуманізм, як риса характеру, найповніше виявляється у любові та повазі до людей і передбачає високий рівень вимогливості до себе. Виховання високих духовних цінностей особистості неможливе без формування найперших моральних

якостей – шанобливого ставлення, поваги до батьків, найрідніших і найдорожчих людей, адже виховання цих якостей передбачає розвиток у дітей цілого комплексу моральних почуттів, норм поведінки, етичних правил. Недарма «повага» розглядається з етичної точки зору як один з найважливіших принципів моральної особистості, в якому фактично визначається гідність особистості людини (А.Архангельський, І.Кон, О.Дробницький).

Психолого-педагогічні дослідження одностайно доводять, що дошкільний вік є періодом початкового становлення особистості, адже саме у перші роки життя закладаються основи гуманізму, розвиваються моральні уявлення, почуття, звички, які визначають подальший розвиток особистості. Підвищена емоційність дошкільника, пластичність нервової системи, незначний життєвий досвід, відкритість впливам дорослих та довкілля, здатність до наслідування, становлення ієрархії мотивів та великий інтерес до життя дорослих – далеко неповний перелік вікових особливостей, що зумовлюють необхідність формування поваги до батьків в процесі становлення загальнолюдських цінностей саме в дошкільному дитинстві. Як показує практика виховання, втрата специфічних можливостей цього періоду для розвитку і формування моральних якостей в цілому та поваги зокрема не може бути компенсована у наступні роки.

Вивчаючи стан проблеми формування поваги до батьків у науковій літературі, ми дійшли висновку, що вона була об'єктом наукових досліджень філософів, педагогів, психологів минулого в усьому світі, проте продовжує залишатися актуальністю сьогодення. До проблеми формування шани до батьків, вивчення взаємостосунків поколінь в тій чи іншій мірі зверталися вчені різних держав та епох: Я.А.Коменський, Д.Локк, Й.Г.Песталоцці, Ж.Ж.Руссо, К.Д.Ушинський, В.Г.Белінський, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський та інші. Дослідження їх праць дозволило виокремити педагогічні засоби формування поваги до дорослих, що є спільними для багатьох авторів, наприклад, наслідування, бесіди, література тощо.

Слід наголосити, що у контексті психолого-педагогічних та філософських досліджень серед спектру різноманітних засобів впливу на становлення моральної сфери особистості простежується звернення до фольклорного жанру, зокрема української казки.

Аналіз філософських джерел дав змогу констатувати, що проблема морального виховання була предметом вивчення багатьох представників стародавньої філософської школи. Зокрема, виразником моральності давньої китайської філософії був Конфуцій, основою моральної концепції якого було вчення про людинолюбство. Дослідження праць Конфуція дало можливість відзначити, що людинолюбство характеризує відносини, які повинні передусім існувати між батьками і дітьми, а вже потім воно поширюється на відносини між усіма іншими людьми, що дає нам підстави вважати сім'ю моделлю суспільства.

Аналіз трактатів давньогрецьких філософів (Сократ, Платон, Арістотель) дозволив пояснити природу моральних пороків, що зумовлені незнанням: якщо людина знає, що таке добро, вона не вчинить всупереч йому [8; 45]. Подальший аналіз вивчення філософських джерел показав, що видатні представники філософської думки такі як: Сократ, Епікур, Спіноза, Гельвецій, Гольбах, Дідро, Гегель розвивали вчення про основні проблеми етичної теорії – тобто, науково обґрунтовували моральні системи та тлумачили моральні категорії та цінності, серед яких пріоритетним було формування моральної свідомості.

Вивчення психологічних основ предмета дослідження дозволило отримати інформацію про підвищену емоційність дошкільника, здатність до швидкого утворення умовних рефлексів, стартову позицію для формування життєвого досвіду, відкритість навколишнім впливам та здатністю до наслідування (І.Бех, О.Леонтьєв, Д.Ельконін). Проблеми формування моральних стосунків, моральних почуттів, морального ставлення знайшли своє відображення у працях А.Виноградової, О.Кульчицької, В.Нечасової, Т.Поніманської, Ю.Приходько, С.Рубінштейна, О.Кононко, П.Якобсона.

За дослідженням О.Л.Кононко, моральне ставлення – це ставлення до людей, що формуються в ході спільної з ними діяльності, спілкування. В процесі формування моральних стосунків з іншими значну роль відіграють моральні почуття. Переживання дитиною різних аспектів взаємодії власного „Я” з іншими людьми є умовою виникнення моральних ставлень [5; 57]. Т.І.Поніманська також акцентує увагу на тому, що показником вихованості дитини є поведінка, що відповідає духові моральних принципів і норм [6; 34].

Концентрація мотивованих особистісних утворень залежить від потреб і мотивів, емоцій і почуттів, інтересу, оцінки суб'єкта, що продукують позитивно-оцінне ставлення. Роботи М.Боришевського, О.Запорожця, А.Виноградової, Г.Костюка з проблеми моральних переконань, понять та оціночних відношень виступили джерелом для подальших наукових пошуків.

На основі аналізу праць Л.Виготського, Г.Люблінської, С.Рубінштейна, М.Боришевського, Т.Титаренко були визначені психологічні особливості формування шанобливого ставлення у дітей до дорослих, до яких ми віднесли три компоненти: когнітивний, практичний, емоційний. Визначення сутності шанобливого ставлення дозволило виокремити в контексті психолого-педагогічних досліджень питання впливу емоцій на моральний розвиток дитини, що розкрито у працях Л.Божович, М.Борошивського, І.Кона, Т.Титаренко.

Вагомість застосування української казки як засобу формування шанобливого ставлення до дорослих зумовлена певними особливостями сприймання дитиною швидко й правильно усвідомлювати й мотивувати своє ставлення до героїв, зіставляти вчинки персонажів та їх якості з власним досвідом, аналогічно казці - це свідчить про свідомий характер моральних оцінок вчинків героїв українських казок.

Аналіз результатів констатувального експерименту дав змогу розподілити дітей за типами сформованості у них поваги до батьків. Згідно з розробленими критеріями та їх показниками, всіх дітей, що взяли участь в констатувальному експерименті, можна поділити на три типи:

- діти, у яких фіксується високий рівень шанобливого ставлення до дорослих КГ (10 %), ЕГ (12 %);
- діти, у яких фіксується середній рівень шанобливого ставлення до дорослих КГ (68 %), ЕГ (67 %);
- діти, у яких фіксується низький рівень шанобливого ставлення до дорослих КГ (22 %), ЕГ (21 %).

До *першого* типу зарахували дітей, які постійно привітні у ставленні до батьків, під час спілкування з ними постійно вживають пестливі форми, регулярно або часто виявляють безкорисливу допомогу рідним, самостійно усвідомлюють і відповідно швидко реагують на внутрішній стан батьків. Високому рівню поваги до батьків відповідає високий рівень слухняності; мотиви моральної поведінки стосовно батьків у дітей цієї групи мають альтруїстичне спрямування.

До *другого* типу зарахували дітей, яким притаманне не повне усвідомлення самого поняття «повага до батьків», відповідно неповні знання про норми моральної поведінки з батьками; розуміння внутрішнього стану близьких дорослих відбувається, як правило, через вказівку; складові поняття «повага» по відношенню до батьків дитина виявляє нерегулярно, частіше за нагадуванням або переконанням дорослих, хоча оцінні судження стосовно поведінки з батьками однолітків, дійових осіб проблемних ситуацій у дітей цієї групи сформовані, однак самі нерідко чинять невірно, не помічають недоліків у власній поведінці; на зауваження дорослих реагують, але при цьому намагаються переконати у власній правоті.

До *третього* типу зарахували дітей, які мають нечіткі уявлення про повагу до батьків, норми моральної поведінки з ними, характеризуються низьким рівнем слухняності, неадекватністю реакцій на зауваження та вимогу батьків; не здатні до постійного та усвідомленого виявлення турботи про батьків, надання допомоги, усвідомлення стану батьків та відповідного реагування. У спілкуванні з батьками, як правило, ці діти агресивні, непривітні, рідко вживають пестливі слова. Епізодичні прояви уваги та

турботи до батьків зумовлені егоїстичними мотивами.

Результати констатувального експерименту засвідчили переважання середнього типу сформованості поваги до дорослих. Причинами цього були: недостатня увага вихователів до даної проблеми, відсутність системи роботи, методичного забезпечення та зусиль педагогів та батьків дітей. Враховуючи це, запропонована методика роботи спрямовувалася на забезпечення комплексного впливу на процес формування у дітей 5-го року життя шанобливого ставлення до дорослих. В узагальненому вигляді методика роботи подана у схемі (рис. 1.)

Під час проведення формувального експерименту було реалізовано методику освітньо-виховної роботи, що ґрунтувалася на виховних можливостях української казки. В ході роботи використовувались наступні методи, такі як читання українських казок, бесіда за змістом, переказування, складання порівняльних характеристик героям, закінчення у власній інтерпретації, малювання за змістом, постановка ігор-драматизацій.

Методика роботи з дітьми проводилася у три етапи. Завданням першого етапу було поглиблення знань дітей про роль батьків в житті кожної людини, формування у дітей чіткого уявлення про сутність поняття «повага до батьків», розширення та закріплення знань дітей про норми морально-етичної поведінки з батьками. З цією метою використовувалися наступні методи: читання українських казок, переказування та малювання, філософські бесіди за змістом морально-етичних понять, моделювання ситуацій.

Рис.1. Методика роботи з формування у дітей 5-го року життя шанобливого ставлення до дорослих

Другий етап включав в себе формування вміння чітко розмежовувати образи моральної та аморальної поведінки з батьками, формування альтруїстичні мотиви моральної поведінки по відношенню до батьків, розвиток особистісних якостей, що зумовлюють моральну поведінку стосовно батьків, уміння орієнтуватися на почуття, емоційний стан батьків. З метою конкретизації мети методики роботи, були визначені основні **завдання**: розширити, уточнити, закріпити знання дітей про сутність поняття

«повага до дорослих», дати уявлення про компоненти, з яких складається моральна якість та відповідні морально-етичні норми поведінки та спілкування з батьками; сформуванню вміння виявляти практичний компонент поваги до батьків.

Метою третього етапу було закріплення вже набутих знань дітей та застосування отриманих знань на практиці; реалізація когнітивного компоненту поняття «повага» до дорослих, що виявляється у гуманних вчинках дітей стосовно батьків, вчитися співвідносити свою власну поведінку з поведінкою персонажів. Результати сформованості у дітей 5-го року життя шанобливого ставлення до дорослих знайшли своє відображення у українських казках (народних та авторських) «Про матір-зозулю», «Бабина дочка та дідова дочка», «Про Чарівника» і т.д. Також, ставили дітям запитання: «Як на вашу думку, можна закінчити казку?», «Як би ви діяли на місці героя?», «Кого вам шкода з героїв і чому саме?», «Хто вам не сподобався з героїв казки?», «На кого б ви хотіли бути схожими і чому?», «Як би ви почували себе на місці певного героя?».

Результати проведення формувального експерименту дали змогу зробити висновок, що успішність роботи залежить від особистості вихователя та його ставлення до роботи з дітьми. Саме при дотриманні такої умови в процесі формування шанобливого ставлення до дорослих засобами української казки у дітей 5-го року життя розвиваються креативність, творчі здібності, культура мовлення та моральні якості особистості. Контрольний етап дослідно-експериментальної роботи передбачав перевірку ефективності запропонованої методики формування поваги до батьків у дітей 5-го року життя, визначення доцільності використання українських казок, як засобу формування вищезгаданої моральної якості.

Основними методами діагностування сформованості у дітей шанобливого ставлення до дорослих виступило педагогічне спостереження за їх діяльністю та поведінкою під час занять, спілкування з дорослими; розв'язання проблемних ситуацій, бесіди. За час проведення експерименту

знання дітей збагатилися про моральні якості. Розповіді дітей експериментальної групи по шанобливе ставлення збагатилися новими словами-синонімами, стали більш змістовнішими і цікавішими. Ми пересвідчилися в тому, що українська казка як засіб формування шанобливого ставлення дала свої результати. Результати підсумкового експерименту засвідчили, що в групах дітей 5-го року життя, які працювали за запропонованою методикою, відбулися суттєві зрушення у типах сформованості шанобливого ставлення до дорослих (табл.1).

Таблиця 1

Порівняльні дані типів сформованості поваги до дорослих у дітей 5-го року життя за результатами проведення експерименту (%)

Типи експерименту	Констатувальний		Контрольний	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	12 %	10 %	20 %	12 %
Середній	67 %	68 %	75 %	70 %
Низький	21 %	22 %	5 %	18 %

У контрольних групах також спостерігалися певні позитивні зміни, проте несистематичність роботи з формування у дітей 5-го року життя шанобливого ставлення до дорослих, низька варіативність форм роботи значно знизили можливість наближення дітей до вищого типу сформованості поваги до дорослих.

Отже, досягнуті в процесі експериментального дослідження позитивні результати розкривають перспективу подальшої роботи в цьому напрямку за умови тісної співпраці з родинами та постійного використання невичерпного джерела високих виховних можливостей українських казок під безпосереднім цілеспрямованим керівництвом дорослого.

Література:

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К: Либідь, 2003. – 280 с.
2. Богуш А.М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання // Виховання і культура. – 2001. – № 1(1) – С. 4 – 10.
3. Боришевський М.Й. Моральні переконання та їх формування у дітей. – К., 1979. – 48 с. Шестого года жизни под влиянием художественной книги и картины: Автореферат дис...канд. пед. наук: 19.00.07 – М., 1982. – 18 с.
4. Великий сучасний словник сучасної української мови: 250000 / Вячеслав Тимофійович Бусел (уклад. та голов. ред.). – К.; Перун, 2005. – 1728 с.
5. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості у дошкільному дитинстві: Навч. Посібник для вищ. навч. закладів. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
6. Поніманська Т.І. Моральне виховання дошкільників. – К.: Вища школа, 1993. – 111 с.
7. Поніманська Т.І, Козлюк О.А., Марчук Г.В. Виховання людяності (до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі»). – К.: Міленіум, 2008. – 136 с.
8. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 576 с.

В статье рассматривается проблема формирования уважительного отношения к взрослым у детей 5-го года жизни средствами украинской сказки; поданы результаты экспериментального исследования.

Ключевые слова: моральное отношение, моральные принципы, уважительное отношение, моральные нормы.

In the article the problem of forming of deferential attitude is examined toward adults for the children of 5th of living by facilities of the Ukrainian fairy-tale; given results of experimental research.

Keywords: moral relation, moral principles, deferential relation moral norms.

